

ДЕРЖАВНА ДИСЦИПЛІНА: СУТНІСТЬ ТА ПОНЯТТЯ

Розглядається сутність державної дисципліни, виділено її окремі ознаки. Аналізуються наукові погляди щодо пізнання державної дисципліни. Визначено поняття «державна дисципліна».

Ключові слова: державна дисципліна, правовий порядок, ефективність державної дисципліни.

Рассматривается сущность государственной дисциплины, выделены ее отдельные признаки. Анализируются научные взгляды ученых относительно познания государственной дисциплины. Определено понятие «государственная дисциплина».

Ключевые слова: государственная дисциплина, правовой порядок, эффективность государственной дисциплины.

Essence of state discipline is examined and its separate features are singled out. Scientific views on state discipline cognition are analyzed. Notion of state discipline is defined.

Key words: state discipline, legal order, efficiency of state discipline.

У ст. 3 Конституції України визначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Однак практика державотворення у незалежній Україні виявила проблеми у розвитку режиму впорядкованості й організованості суспільних відносин. Відчувається значний дисбаланс між проголошеними правами, свободами й обов'язками та їх реалізацією, що призводить до нівелювання ціннісних орієнтацій і порушення режиму законності. На думку вчених, українська держава підійшла до небезпечної межі ігнорування державної дисципліни, коли порушуються усталені норми та правила, внаслідок чого ускладнюється функціонування суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності суспільства, загострюються соціальні проблеми. При цьому замовчується ефективність державної дисципліни. Саме тому виникає необхідність удосконалення державної дисципліни, її модернізації відповідно до вимог часу. Адже завдяки їй можливе вирішення цілого комплексу суспільних проблем. Державна дисципліна не повинна ігноруватися всіма суб'єктами суспільних відносин, вона має бути чинником розвитку Української держави та виховання справжнього громадянина.

Завданням юридичної науки в цьому контексті має стати осмислення та теоретична розробка феномену «державна дисципліна» як теоретико-правової категорії. Тому метою даного дослідження є загальнотеоретична характеристика державної дисципліни, її поняття та сутності.

У науковій літературі в різні історичні періоди приділялась увага дослідженню сутності та визначенню поняття «державна дисципліна». Зокрема, ці питання активно досліджували такі вчені-правознавці, як: С.С. Алексєєв, П.Т. Васьков, Д.О. Гавриленко, А.А. Горницький, В.М. Корельський, В.О. Кряжков, Д.В. Мамчур, Г.І. Молев та інші.

Питання сутності державної дисципліни були предметом дослідження В.М. Манохіна, на думку якого, сутність державної дисципліни полягає в прак-

тичному, реальному виконанні тих норм і заснованих на них конкретних приписів, які йдуть від держави в особі її органів і посадових осіб¹. Цю ж думку підтримує Б.І. Пугінський і М.П. Шестакова, підкреслюючи, що виконання приписів державних органів складає сутність державної дисципліни². А.А. Горницький вважає, що сутність державної дисципліни полягає в неухильному дотриманні та виконанні вимог держави. При цьому правові акти, видані уповноваженими державними органами, обов'язкові для всіх, кому вони адресовані³.

Інший науковець, В.М. Корельський, розуміє державну дисципліну як фактичне дотримання встановлених правил поведінки, підпорядкування працівника встановленому розпорядку⁴. На противагу цій думці Д.А. Гавриленко пояснює необхідність розглядати її ширше. Однак це не означає об'єднання двох незалежних явищ: об'єктивного (сукупності правових положень, норм, вимог, правил, стандартів тощо з питань дисципліни) та суб'єктивного (фактичного їх додержання чи недодержання, крім цього, вимоги щодо поведінки можуть бути відображені не тільки в правових нормах, але й у нормах моралі, звичаях, традиціях тощо)⁵. Поділяючи цю думку, вважаємо, що такий підхід до розуміння сутності державної дисципліни є комплексним і вказує на тісний взаємозв'язок державної дисципліни (від імені держави приймаються відповідні правила, норми – юридичне розуміння дисципліни) не лише з правом, а й іншими соціальними нормами.

Г.І. Молев зазначає, що сутністю дисципліни можна назвати певні вимоги до порядку поведінки людей у тій чи іншій сфері суспільного життя, що пов'язані з підпорядкуванням юридичним та іншим соціальним обов'язкам. Оскільки функціональне призначення юридичних обов'язків – виконувати свою частину роботи в механізмі правового регулювання, спрямовувати індивідів у потрібне русло, то можна говорити про підпорядкування юридичним обов'язкам як правовому вираженню дисципліни⁶.

На нашу думку, сутність державної дисципліни визначається її юридичною природою, основою якої є не просто нормативні приписи держави та їх виконання, а кінцевий результат, тобто ефективність і, як наслідок, результативність даної категорії. При досягненні ефективності досягається відповідно і результативність даного явища. Тому державна дисципліна є необхідною умовою ефективного функціонування будь-якого суспільства та держави.

Вважаємо, що для сучасної держави досягнення позитивного результату в ході реалізації державної дисципліни є вкрай необхідним і сприятливим для її розвитку. Тому налаштування на результативність державної дисципліни має визначати її сутність.

Таким чином, з'ясування сутності державної дисципліни дає змогу підійти до неї з теоретико-правових позицій і виділити її основні ознаки.

На думку В.М. Манохіна, до ознак державної дисципліни належать: 1) нормативність; 2) практичне виконання відповідних правил; 3) держава чи її орган, як обов'язковий учасник відносин, що формуються в процесі реалізації норм. Саме ця остання ознака дає змогу відокремити державну дисципліну від інших видів дисциплін⁷.

Як вважає В.С. Манєшин, дуже часто абсолютизується така ознака державної дисципліни, як підпорядкування людей певному порядку, правилам і волі керівника, але певною мірою ігноруються інші ознаки: суспільний зв'язок (дотримання суспільного порядку), єдність волі та дій. Але всі ознаки дисципліни, як вважає науковець, варто розглядати в єдності⁸.

Державна дисципліна є важливим видом соціальної дисципліни⁹, тому для державної дисципліни притаманні також ознаки, що характеризують її як соціальне явище. Таким чином, на нашу думку, до ознак державної дисципліни можна віднести те, що вона є: 1) однією із форм суспільного зв'язку суб'єктів, яка створюється та реалізується в процесі спільної діяльності; 2) багатогранним соціально-правовим явищем, оскільки для неї характерна наявність юридичних і соціальних обов'язків (моральних, партійних, релігійних, звичаєвих тощо) у суб'єктів суспільних відносин; 3) складною за змістом, оскільки порядок виконання встановлених нею правил, вимог, норм, стандартів, обов'язків, може міститися в приписах нормативного і індивідуального характеру; 4) спрямованою на впорядкованість і узгодженість соціальних зв'язків; 5) диференціюється на певні різновиди залежно від варіантів людських колективів, суспільних зв'язків тощо; 6) реалізацією правил поведінки та норм усіма суб'єктами суспільних відносин шляхом використання, виконання, дотримання чи застосування відповідних правил і норм; 7) невід'ємною умовою нормального існування соціальних і правових інститутів, тому забезпечується різноманітними засобами, серед яких юридична та соціальна відповідальність, а також механізми державного та громадського контролю; 8) універсальною, оскільки проявляється та реалізується в різних сферах суспільної діяльності; 9) певним відображенням рівня розвитку суспільства та держави, за допомогою неї досягаються пріоритетні цілі та завдання держави.

Визначення основних ознак державної дисципліни дає можливість сформулювати її поняття. У юридичній літературі державна дисципліна висвітлюється в різних аспектах, але відсутнє загальноприйнятне визначення. Поняття «державна дисципліна» різні вчені формулюють по-різному. Зокрема, на думку П.Т. Васькова, державну дисципліну необхідно розглядати у широкому розумінні, де державна дисципліна – це суворе дотримання порядку узгодженої діяльності із здійснення загальнодержавних завдань, точне та свідоме виконання обов'язків, встановлених законами й іншими правовими актами; та вузькому, що зводиться до виконання вимог планової, фінансової або деяких інших видів державної дисципліни. Вчений зазначає, що найвіддалішими є визначення державної дисципліни, в яких основна увага акцентується на виконанні встановлених державою обов'язків усіма державними та громадськими організаціями, а також їхніми працівниками та службовцями¹⁰.

Досить перекожливою є позиція Д.А. Гавриленка, який зазначає, що найвіддалішими є ті визначення державної дисципліни, в яких основна увага акцентується не тільки на певному порядку сукупності правил узгодженої діяльності з реалізації загальнодержавних завдань, правових норм, що закріплюють права й обов'язки працівників (службовців), адміністрації, режим їх виконання, повноваження суспільних організацій, права й обов'язки громадян, а й підкреслюється фактичне виконання та дотримання цих правил усіма державними та громадськими організаціями¹¹.

На думку А.А. Горницького, під державною дисципліною розуміється такий порядок діяльності державних і суспільних організацій, посадових осіб, колективів робітників, усіх громадян, який забезпечується як нормами права, так і нормами моралі¹². В.А. Кржжков, визначаючи державну дисципліну, особливо підкреслює її аксіологічну спрямованість і визначає як важливий фактор соціального прогресу та корисний інструмент для забезпечення організованості та порядку суспільних відносин¹³.

Таким чином, державна дисципліна як теоретико-правова категорія відома

давню, але досі її розуміння залишається неоднозначним, оскільки існують різні підходи до її визначення та розуміння. Однак усі ці підходи до дослідження поняття «державна дисципліна» є істотними та необхідними, бо, на нашу думку, сприяють глибшому пізнанню її сутності.

Вважаємо, що досить прогресивний підхід до розуміння державної дисципліни представив Б.В. Дрейшев ще у 90-х роках ХХ ст. Вчений дійшов висновку про те, що поняття «державна дисципліна» варто розглядати не тільки і не стільки в статичній, скільки в динамічній, у процесі забезпечення кінцевого результату. Державна дисципліна в динаміці показує стан виконання обов'язків у конкретний час, виконання плану, дотримання вимог (без відхилень) технології, забезпечення поставок продукції та ін. Державна дисципліна в статичній – це сам порядок, тобто належне виконання обов'язків відповідно до необхідної організації функціонування суспільства та держави, навіть окремого трудового колективу. Визначення державної дисципліни в статичній як порядку спрямоване на правове забезпечення цього порядку. Тобто в основу такого підходу покладена необхідність розгляду державної дисципліни в діях органу управління, об'єднання, підприємства, посадової особи для координації діяльності у сфері виробництва, державного управління тощо¹⁴.

Вищенаведені погляди щодо тлумачення поняття «державна дисципліна» охоплюють період існування радянської держави. Тому державна дисципліна визначалася в контексті соціалістичної природи радянської держави, її завданнями та функціями.

Таким чином, до 90-х років ХХ ст. державна дисципліна найчастіше визначалася як: 1) визначений державою порядок діяльності; 2) власне як дотримання порядку; 3) як фактор соціального прогресу та корисний інструмент для забезпечення організованості та порядку суспільних відносин; 4) забезпечення кінцевого результату (тобто в динамічній). Отже, хоча всі ці тлумачення державної дисципліни за своєю сутністю різні, однак вони свідчать про спрямованість державної дисципліни на упорядкованість та організованість суспільних відносин, а також про її дієвість і ефективність при реалізації державних завдань і функцій. Крім цього, часто державну дисципліну пов'язують з порядком у державі. Саме порядок є ключовим терміном при будь-якому визначенні поняття «державна дисципліна».

Деякі іншими є визначення державної дисципліни в сучасний період. Зокрема, в Юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученка державна дисципліна – це точне і неухильне дотримання всіма органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, посадовими і службовими особами, а також громадянами встановлених державою правил поведінки, діяльності, стосунків, а також своєчасне виконання державних завдань і зобов'язань. Державна дисципліна спрямована на забезпечення чіткої роботи та узгодженості всіх складових державного механізму. Вона регламентується законами, підзаконними та іншими правовими актами органів державної влади. Крім цього, виділяють один з найголовніших елементів державної дисципліни – виконавчу дисципліну, що ґрунтується на принципах державної служби та обов'язків державних службовців щодо забезпечення ефективної роботи та виконання завдань державних органів, своєчасного і точного виконання рішень державних органів чи посадових осіб, розпоряджень і вказівок керівників, підвищення професійної кваліфікації та інші¹⁵.

На думку Д.В. Мамчура, державна дисципліна – це дотримання (виконання)

всіма суб'єктами суспільних відносин загальнообов'язкових вимог (правил, стандартів, обмежень), які містяться у законодавчих і підзаконних актах, а в деяких випадках передбачені й іншими соціальними нормами¹⁶.

Як вважає О.Ф. Скакун, державна дисципліна – це режим панування законів у взаємовідносинах органів держави, посадових осіб, інших уповноважених суб'єктів, який ґрунтується на вимогах до кожного суб'єкта виконувати свої обов'язки, не перевищувати своїх повноважень, не зазіхати на права, не порушувати інтересів інших суб'єктів, проявляти ініціативу та відповідальність у дорученій справі¹⁷.

В.В. Копейчиков особливо наголошував на тому, що державна дисципліна – це дотримання всіма організаціями та громадянами встановленого державою порядку діяльності державних органів, підприємств і установ з виконання покладених на них обов'язків¹⁸.

Інші вчені пов'язували її з виконанням суб'єктами (один з яких – орган держави) юридичних обов'язків, що містяться в правових нормах, встановлених державою. Зокрема, на думку Н.А. Жданової, державна дисципліна – це встановлений державою порядок відносин, відповідно до якого всі державні органи, підприємства, організації, посадові особи та громадяни повинні своєчасно і точно виконувати покладені на них завдання та обов'язки¹⁹.

Отже, в сучасній юридичній літературі діапазон підходів до визначення поняття «державна дисципліна», безумовно, розширюється. При цьому державну дисципліну найчастіше пов'язують із порядком, наголошуючи на суттєвій зміні її сутності, яка визначається та зумовлюється потребами конкретного часу.

Враховуючи попередній аналіз державної дисципліни (сутність, основні ознаки та погляди вчених, що ґрунтуються на різних підходах до її пізнання), пропонуємо її наступне визначення: державна дисципліна – це режим, де діє чітка реалізація встановлених суспільством чи державою в особі її уповноважених органів правових і соціальних приписів, обумовлених суспільними потребами, усіма суб'єктами, завдяки чому досягається впорядкованість та ефективність функціонування держави та суспільства в цілому. Вважаємо, що в даному визначенні основна увага акцентується, по-перше, на державно-правовій і соціальній природі державної дисципліни; по-друге, зміна суспільних потреб у державі веде до зміни сутності державної дисципліни, між ними існує тісна взаємозалежність; по-третє, реалізація дисципліни спрямована на досягнення бажаного результату.

Отже, визначаючи поняття «державна дисципліна», варто відзначити, що для даної правової категорії основною характерною рисою є відповідність правовим приписам, що встановлені уповноваженими органами держави. При цьому не менш важливим завжди залишається добровільність суб'єктів при реалізації державної дисципліни саме в силу високого рівня правосвідомості, правового виховання та правової культури. Адже це й зумовлює найбільшу ефективність і, як наслідок, результативність державної дисципліни та визначає її сутність.

1. *Манохин В.М.* Государственная дисциплина в народном хозяйстве. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 5. 2. *Пугинский Б.И.* Законность и дисциплина в хозяйственной деятельности: пособие для слушателей народных университетов. – М.: Знание, 1987. – С. 5. 3. *Горницкий А.А.* Государственная дисциплина. – К.: Политиздат Украины, 1989. – С. 12. 4. *Корельский В.М.* Демократия и дисциплина в развитии социалистическом обществе. – М.: Юрид. лит., 1977. – С. 78. 5. *Гавриленко Д.А.* Дисциплина в советском государственном аппарате и организационно-правовые средства ее обеспечения. – Мн.:

Наука и техника, 1979. – С. 11. **6.** *Молев Г.И.* Дисциплина в российском обществе: теоретико-правовой аспект: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2005. – С. 35. **7.** *Манохин В.М.* Цит. работа. – С. 6. **8.** *Манешин В.С.* Дисциплина и общество (социально-философский аспект). – М.: Изд. Московского ун-та, 1984. – С. 17. **9.** *Маюров Н.П.* Эволюция понятия служебной дисциплины сотрудников милиции в юридической науке // Российский следователь. – 2005. – № 2. – С. 42-46. **10.** Васьков П.Т. Государственная дисциплина в СССР. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1960. – С. 12–13. **11.** *Гавриленко Д.А.* Дисциплина, мораль, право / Науч. ред. Л.Л. Попов. – Мн.: Наука и техника, 1983. – С. 9. **12.** *Горницкий А.А.* Цит. работа. – С. 14. **13.** *Кряжков В.А.* Общегосударственная дисциплина как фактор социального прогресса // Правоведение. – 1977. – № 2. – С. 113-114. **14.** *Государственная дисциплина и ответственность* / Дрейшев Б.В., Николаева Л.А., Кожохин Б.И. и др.; Под ред. Л.И. Антоновой и Б.И. Кожохина. – Л.: Изд. Ленинградского ун-та, 1990. – С. 17. **15.** *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – С. 199. **16.** *Мамчур Д.В.* Сутність та значення дисципліни в державі // Форум права. – № 2. – С. 344–348 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08mdvdvd.pdf> **17.** *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: Підручник. / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2006. – С. 459. **18.** *Загальна теорія держави і права*: Навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; за ред. В.В.Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 213. **19.** *Жданова Н.А.* Этико-философские концепции дисциплины.: Дисс. ... кандидата философ. наук. – Новосибирск, 2008. – С.187.